

Zdzisław Pawluczuk*

Rola ruchu sokolskiego w powstaniu harcerstwa na ziemiach polskich

Streszczenie

Największe zasługi w zapoczątkowaniu skautingu na ziemiach polskich położyli ci zarzewiacy, którzy podjęli współpracę z Towarzystwem Gimnastycznym „Sokół” we Lwowie, a następnie w Krakowie. Działali w nim ludzie, którzy docenili znaczenie skautingu w odmłodzeniu ruchu sokolskiego, i dostrzegali w nim możliwość umocnienia koncepcji przygotowującej sokolstwo do potrzeb walki o niepodległą Polskę.

Rozprzestrzenienie skautingu na wszystkie ziemie polskie i ośrodki polonijne było zasługą zarzewiackich i sokolskich działaczy galicyjskich. Dzięki nim w Zlocie Skautowym w Birmingham w 1913 r. mogła uczestniczyć pod polską flagą 53-osobowa grupa skautów – przyszłych harcerzy.

Słowa kluczowe: Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, harcerstwo, Polska.

Wprowadzenie

Jakie motywy skłoniły mnie do podjęcia tematu od dawna dostatecznie upublicznionego w dotychczasowej historiografii sokolskiej i harcerskiej? Źródłem odpowiedzi jest przekaz TVP z dnia 21 lutego 2008 r. Ukazał się wówczas obraz telewizyjny, a w nim przemawiający prezydent RP Lech Kaczyński, z jednej strony, oraz słuchający go goście, w tym głównie przedstawiciele i działacze

---

* Dr hab. prof. nadzw. SAP Warszawa – Gdańsk.

związków harcerskich, z drugiej strony; działo się to w sali pałacowej. Prezydent w pierwszych słowach swego wystąpienia wyjaśnił, że celem dzisiejszego spotkania jest jubileusz stulecia powstania h a r c e r s t w a w Polsce. Zdziwiłem się. Przypomniałem sobie, że owszem może to być jubileusz stulecia skautingu, ale nie harcerstwa w Polsce. Jubileusz stulecia skautingu obchodzono na całym świecie 1 sierpnia 2007 r. W tym dniu, ale sto lat temu – 1 sierpnia 1907 r. – Robert Baden-Powell, znany bohater wojenny, zabrał 20 chłopców na prywatną wysepkę Brownsea, na południu Anglii, na eksperymentalny 8-dniowy obóz w lesie, co następnie opisał w swojej książce *Scouting for Boys* – wydanej w Londynie w roku 1908¹. Może w pałacu prezydenckim odbyła się spóźniona uroczystość stulecia skautingu?

Wiedziałem od lat szkolnych, kiedy byłem harcerzem, że uroczystości rocznicy powstania harcerstwa na ziemiach polskich zawsze były związane z majem 1911 r. Nie były więc tożsame z pojawieniem się skautingu w Anglii. Powyższą datę potwierdzają różne artykuły i opracowania monograficzne w latach do 1939 r., a także szersze prace badawcze podjęte w latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku. Świadczyć o tym może konferencja naukowa z maja 1992 r. w Rogach koło Gorzowa Wlkp., w której uczestniczyłem. Była ona poświęcona „Dziejom harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992”. Mieliśmy na niej także referaty, które dotyczyły ziem polskich. Wygłosili je: Dobiesław Dudek, „Ruch skautowy na terenie Galicji przed I wojną światową” i Bogdan Cimała, „Harcerstwo na Śląsku w okresie powstań śląskich i plebiscytu (1919–1921)”. Wzmianki o latach 1910–1912 jako początku ruchu skautingowego na ziemiach polskich zostały uwzględnione w referacie Marka Szczerbińskiego i Bernarda Woltmanna – „Stan i potrzeby badań dziejów harcerstwa na obczyźnie”. Całość materiałów z konferencji opublikowano w 1992 r.²

¹ Baden-Powell Robert Stephenson Smyth, ur. 1857, zm. 1941 w Kenii, brytyjski generał, w latach 1876–1910 służył w wojskach brytyjskich na terenie Azji i Afryki, uczestniczył w II wojnie burskiej 1899–1902, w 1907 r. założył angielskie Stowarzyszenie Skautów. W 1908 r. wydał swoją książkę o skautingu. W 1920 r. obwołano go Naczelnym Skautem świata, a w 1929 r. został parem Anglii; zob.: S. Zaborniak, *Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*, [w:] *Z dziejów ruchu harcerskiego. Studia – Szkice – Materiały (1911–2006)*, red. E. Czop, Rzeszów 2006, s. 205.

² *Materiały z konferencji odbytej w dniach 29–30 maja 1992 r. w Rogach k. Gorzowa Wlkp.*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 1992, s. 5–6 (*Zamiast wstępu*, s. 7–20, *Stan i potrzeby badań harcerstwa na obczyźnie*, s. 43–56 – M. Szczerbiński, B. Woltmann) oraz artykuły: D. Dudek i B. Cimała, dz. cyt. (pierwszy artykuł s. 43–48, drugi artykuł s. 49–56), a także: Kazimierz Koźniewski, *I zawsze krzyż oksydowany... Refleksje nad historią harcerstwa w Polsce*, Kraków 1990, s. 12–13. Zob. dla przykładu: *Do ogółu sokolego w sprawie udziału sokolstwa w ruchu skautowym*, „Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” (dalej: PGS) 1931, s. 79 i n.; *Ważniejsze daty rozwoju tajnego skautingu (harcerstwa) w Polsce*, PGS 1933, s. 156–158; *Ankieta o powsta-*

Pierwsze wzmianki o angielskim skautingu ukazały się w prasie polskiej dopiero w roku 1909 w tygodniku warszawskim „Świat”, w lwowskim dzienniku „Słowo Polskie” i w „Zarzewiu”. Głównym ich autorem był londyński korespondent Edmund Naganowski. On też dostarczył działaczom sokolskim książkę o skautingu, do przetłumaczenia na język polski; tego zadania dokonał Andrzej Małkowski z „Zarzewia” (wcześniej działał w „Sokole”)³.

W przemówieniu prezydenckim zostały wymienione organizacje, które były inicjatorami w tworzeniu harcerstwa w Polsce. Zaliczono do nich: Organizację Niezależnej Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewie”, Ruch etyczny „Eleusis”, „Drużyny Bartoszwowe”, Polskie Drużyny Strzeleckie, piłsudczykowskie – Związek Walki Czynnej, Towarzystwo „Strzelec”, Związek Strzelecki i Polska Organizacja Wojskowa⁴.

Nie wszystkie z nich pełniły główną rolę. Zabrakło natomiast w przemówieniu prezydenckim najważniejszej organizacji – Towarzystwa Gimnastycznego

---

niu harcerstwa polskiego, tamże, s. 171; „Zarzewie” 1909–1920. *Wspomnienia i materiały*, Warszawa 1973; H. Bagiński, *U podstaw organizacji wojska polskiego 1908–1914*, Warszawa 1935; M. Szumski, *Wspomnienia z początków skautingu we Lwowie z lat 1910–1914*, „Niepodległość” 1976, t. IX; *Dzieje harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992*.

³ Andrzej Małkowski (1888–1919) – jeden z głównych twórców harcerstwa, przetłumaczył na j. polski i zaadaptował podręcznik Baden-Powella – książka została opublikowana w 1911 r., był pierwszym redaktorem „Skauta”, w 1914–1915 służył w Legionach Polskich, w 1916–1917 r. organizował harcerstwo w USA, w 1918–1919 służył w Armii Polskiej („Błękitnej”) we Francji, zginął, płynąc z misją do Odessy. Już w 1911 r. Małkowskiemu i kilku innym działaczom sokolskim zaproponowano przygotowanie nowego wydania książki o skautingu. Jednakże śmierć Małkowskiego w 1919 r. uniemożliwiła jego uczestniczenie w opracowaniu drugiego wydania, które ukazało się dopiero w 1938 r. pt. *Skauting dla chłopców. Wychowanie dobrego obywatela metodą puszcząską*, Warszawa 1938.

⁴ Szerzej na temat „Zarzewia” zob.: H. Bagiński, *U podstaw organizacji...* (na s. 25 przedstawiony jest statut Okręgowej Organizacji Wojskowej); zob. także: „Zarzewie”, *Skauting i Polskie Drużyny Strzeleckie*, „Wiarus” 1934, nr 23. „Eleusis” – stowarzyszenie młodzieży, głównie akademickiej, propagujące mesjanistyczną poczworną abstynencję od alkoholu, tytoniu, hazardu i rozpusty. Wstrzemięźliwość miała przyczynić się do odrodzenia Polski i ludzkości. Ruch elsów powstał ok. 1903 r. pod wpływem Wincentego Lutosławskiego – wybitnego filozofa idealisty i znawcy Platona; zob.: F.A. Marek, *ks. Norbert Bonczyk*, [w:] *Śląski Słownik Bibliograficzny*, Katowice 1979, t. I, s. 27; zob. również: B. Cimała, dz. cyt., s. 49–50 i D. Dudek, dz. cyt. O tych organizacjach pisze w swojej dysertacji doktorskiej również D. Dudek, zob.: „Kultura fizyczna w programach i działalności polskich organizacji paramilitarnych na terenie Galicji przed I wojną światową” (niepublikowana) AWF w Krakowie w 1988 r. W roku 2004 została opublikowana jego książka – *Józef Piłsudski wobec problemów kultury fizycznej (1910–1935)*, Kraków 2004, zob. tam: *Bibliografia*, s. 228–253. Ponadto: W. Kiedrzyńska, *Polskie organizacje wojskowe w przededniu pierwszej wojny światowej*, „Żołnierz Legionów i POW” 1939, nr 3–4, s. 53; *Działalność Drużyn Podhalańskich na Podhalu w latach 1912–1914*, „Wierchy” Wrocław – Kraków 1992, Tom 94, s. 121–130.

„Sokół” – bez której trudno byłoby urzeczywistnić na ziemiach polskich skauting, z którego zrodziło się polskie harcerstwo. W momencie powstania skautingu „Sokół” w Galicji był jedynym stowarzyszeniem, które miało za sobą 40 lat działalności, największy terytorialnie zasięg i skupiało młodzież, a przede wszystkim dorosłą społeczność męską i żeńską. „Sokół” dysponował zaangażowaną ideowo kadrami instruktorsko-nauczycielską, a także własną infrastrukturą techniczną. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” było pierwszą organizacją, która w kilka lat po upadku powstania styczniowego, obok podstawowych zadań w zakresie wychowania fizycznego społeczeństwa polskiego, a wynikających z nazwy stowarzyszenia, przygotowywała swoich członków do walki o niepodległą Polskę pod hasłem „w zdrowym ciele – zdrowy duch”. Wydawałoby się, że tak dużo już napisano o ruchu sokolskim, iż wiedza o jego historii jest powszechna⁵. Okazuje się, że tak nie jest. Może wpływ na ten stan wiedzy ma sama nazwa – „gimnastyczne”? Nie lepiej jest również, jeśli chodzi o historię harcerstwa, o genezie którego pisze w jednym z rozdziałów swojej dysertacji doktorskiej w roku 1994 Jan Snopko. Jego praca: *Polskie Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” w Galicji 1867–1914*, ukazała się w roku 1997. Stwierdza w niej, że w okresie II Rzeczypospolitej toczono gorący spór o genezę ruchu skautowego w Polsce. W dyskusji tej partycypowali głównie działacze „Zarzewia” i „Sokoła”, jako że oba te środowiska uważały się za organizacje macierzyste harcerstwa. Zarzewiaci rodowód skautingu podnosił zwłaszcza Henryk Bagiński. Dowodził, że ruch ten zrodził się w środowisku młodzieży narodowo-niepodległościowej we Lwowie i stąd czerpał głównie wzorce ideowe. Inaczej wyglądała argumentacja działaczy sokolich. W tym miejscu cytuje wypowiedź jednego z najwybitniejszych działaczy ruchu sokolskiego i skautingu. Stwierdzał on, że „Sokół” był macierzystą organizacją skautingu i nikt do wielkiej wojny nie kwestionował tego⁶. Potwierdzenia tego stanu rzeczy znajdujemy w wielu innych przekazach źródłowych. Nawet krytyczny wobec sokolstwa Eugeniusz

⁵ Zob.: M. Ponczek, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” we współczesnej historiografii*, „Studia Historyczne” 1991, nr 1, s. 111–116; W. Moska, M. Gizowski, *Bibliografia enumeratywna historii polskiej kultury fizycznej 1985–1999*, Gdańsk 2000; Z. Pawluczuk, *Historiografia polskiego ruchu sokolskiego*, [w:] *120 lat Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie*, Kraków 2005, s. 57–68. Od 1895 r. w zaborze austriackim mogły należeć do „Sokoła” kobiety i dziewczęta po ukończeniu 18 roku życia, zaś w zaborze pruskim dopiero od 1908 r. W roku 2001 opublikowano syntezę monograficzną polskiego ruchu sokolskiego pt.: *Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, red. E. Małolepszy i Z. Pawluczuk, Częstochowa 2001, ss. 298.

⁶ J. Snopko, dz. cyt., s. 207 (monografia ta jest skróconą wersją dysertacji doktorskiej obronionej na Wydziale Historycznym UW w 1994 r.). Obok cytowanego Henryka Bagińskiego Jan Snopko cytuje działacza sokolskiego i harcerskiego Ignacego Kozielowskiego, o którym będzie mowa w dalszych częściach artykułu.

Piasecki – pisze Jan Snopko – przyznał w 1913 r., że harcerstwo polskie powstało pod znakiem Związku Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”⁷. Dzień 22 maja 1911 r. – powołanie przez władze Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” we Lwowie dwóch drużyn skautowych i jednej żeńskiej – Kazimierz Koźniewski w swojej książce z 1990 r. o harcerstwie uznał za datę narodzin polskiego skautingu, a tym samym i harcerstwa⁸. Moim celem nie jest przedstawianie dziejów polskiego skautingu czy harcerstwa. Zostało to dobrze opisane przez wymienionych już badaczy i publicystów. Pragnę jedynie uwypuklić, zaakcentować to, co już opracowano na temat genezy skautingu w Polsce i jego roli w przekształcaniu się w harcerstwo, a przede wszystkim przypomnieć o znaczeniu w tej kwestii ruchu sokolskiego.

Współdziałanie „Zarzewia” z „Sokołem”

Pierwsze na ziemiach polskich drużyny skautów powstały w ramach „Sokoła” w zaborze austriackim (Galicji). Już w listopadzie 1909 r. doszło do wspólnej konferencji z udziałem Mieczysława Neugebauera, Henryka Bagińskiego i Bolesława Biskupskiego z „Zarzewia” oraz Stanisława Biegi i Kazimierza Wyrzykowskiego z „Sokoła-Macierzy”. Przedyskutowano wówczas artykuły E.S. Naganowskiego w „Słowie Polskim” oraz zapoznano się ze skautową literaturą angielską, m.in. z podręcznikiem Baden-Powella *Scouting for Boys*. Na zakończenie podjęto decyzję o wejściu „zarzewiaków” do Grona Nauczycielskiego „Sokoła-Macierzy”, a także udzielenia z tej strony pełnej pomocy w przetłumaczeniu i opublikowaniu w języku polskim książki o skautingu oraz w wydaniu pisma „Skaut” i w organizowaniu drużyn skautowych⁹.

Ścisłe współdziałanie z ruchem sokolskim potwierdził I Zjazd Młodzieży Niepodległościowej „Zarzewia”, który odbył się we Lwowie w lutym 1910 r. W dyskusję zjazdową o idei wychowania fizycznego i obywatelskiego przez skauting bardzo dobrze wpisywał się artykuł Mieczysława Neugebauera (ps. S. Norwid) w „Zarzewiu” (1910, nr 2) pt. *W sprawie wychowania fizycznego*. W jego końcowej części m.in. czytamy: „Starsze społeczeństwo jest zaabsorbowane w szeregu prac. Rzucam tedy hasło: niech sama młodzież, bez przymusu i specjalnej zachęty, skupi się około sokolni, tworząc oddziały ćwiczebno-wycieczkowe. Ze szczupłych zaczątków możemy kiedyś dojść do takiej potęgi organiza-

⁷ Zob. pismo: „Ruch” 1913, nr 9, s. 120 (wypowiedź E. Piaseckiego w cyt. książce J. Snopki, s. 208).

⁸ Zob. K. Koźniewski, dz. cyt., s. 12–13.

⁹ Art. *Ważniejsze daty...* (Chodzi tutaj o artykuły „Bi-bi” i „Bies” w „Słowie Polskim” 1909, nr 536–538 z 16.11.1909). W związku z powierzeniem Małkowskiemu tłumaczenia podręcznika o skautingu „Sokół” przejął na siebie sprawę opłacenia pobytu Małkowskiego w Londynie.

cji fizycznej młodzieży, jak skauting, który liczy około 100 000 członków, chłopców w wieku do 17 lat, a około 50 000 kierowników¹⁰. W czasie zjazdu Komisja Wychowania Fizycznego PZW urządziła dla komendantów „Oddziałów Ćwiczebnych” kurs informacyjny oraz zapowiedziała organizację wielodniowych skautowych kursów instruktorskich, na których Andrzej Małkowski miał wyłożyć treść książki Baden-Powella. Pierwszy taki kurs był przewidziany na wrzesień 1910 r.¹¹.

Bardzo ważnym krokiem we współpracy obu organizacji w realizowaniu programu fizyczno-wojskowego i niepodległościowego było zawarcie umowy, która umożliwiała „zarzewiakom” tworzenie Drużyn Młodzieży Sokolej w „Sokole-Macierzy” we Lwowie i na prowincji w lokalnych gniazdach sokolich. W dniu 19 marca 1910 r. zarząd „Sokoła-Macierzy” zatwierdził powołanie, na razie tylko we Lwowie, jednej drużyny sokolej¹². Podobne działania podjęli krakowscy sokole. Jednakże ich prace przygotowujące kurs instruktorów skautowych zostały czasowo zahamowane przez zbliżający się V Zlot Sokolów w Krakowie w lipcu 1910 r.¹³. Był on ściśle powiązany z obchodami pięćsetnej rocznicy zwycięstwa polsko-litewsko-ruskiego oręża nad krzyżakami pod Grunwaldem. Jego przebieg i głęboko patriotyczny charakter oraz liczny w nim udział sokolów nie tylko z Polski odbiły się szerokim echem pozytywnych zmian w kierunku odmłodzenia i ożywienia w działalności wielu gniazd, które coraz śmielej wprowadzały program wychowania fizyczno-wojskowego. Zlot Grunwaldzki w rzeczywistości więc ożywił ruch sokolski w zakresie rozwoju skautingu. Przyspieszył oficjalne zaangażowanie się całego Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Cesarstwie Austriackim. Już 26 lutego 1911 r. przewodnictwo Związku Sokolego podjęło decyzję o wprowadzeniu skautingu w całym ruchu sokolskim na terenie Galicji oraz organizowaniu pod kierownictwem naczelnika Kazimierza Wyrzykowskiego skautowych kursów instruktorskich, w tym kursu w Brzuchowicach w pierwszej połowie 1911 r. Na nich właśnie Andrzej Małkowski omówił treść tłumaczonej przez siebie książki Baden-Powella. W dniu 21 maja tego roku władze sokole wspólnie z „zarzewiakami” powołały przy Związku Sokolim Naczelną Komendę Skautową, której szefem został K. Wyrzykowski, zaś jej członkami: Olga Drahonowska, Jerzy Grodyński,

¹⁰ Cyt. w: *Ważniejsze daty...* W „Zarzewiu” 1910, nr 5 ukazał się art. Henryka Bagińskiego (ps. Józef Chłopski) pt. *Dlaczego powinniśmy czuwać nad sprawą wychowania fizycznego?*, zob. tamże.

¹¹ W kwietniu 1911 r. miał się odbyć następny kilkudniowy kurs instruktorski, tamże.

¹² H. Bagiński, *U podstaw organizacji...*, s. 66–67.

¹³ Szerzej: *Pamiętnik V Zlotu Sokolstwa Polskiego w Krakowie w dniach 14–16 lipca 1910*, Lwów 1911, s. 132–133 i inne. Zob. także: J. Snopko, dz. cyt. (*Zlot Grunwaldzki 1910 roku i jego znaczenie*, s. 202–204).

Alojzy Horak, Franciszek Kapałka, Andrzej Małkowski i Czesław Pieniążkiewicz. Dzień później (22 maja) Andrzej Małkowski wydał rozkaz powołujący pierwsze trzy drużyny skautowe, dwie męskie i jedną żeńską. Właśnie dzień powołania tych drużyn został uznany za datę narodzin polskiego skautingu czyli harcerstwa¹⁴.

Wraz z powołaniem tych drużyn skautowych rozpoczął się szybki rozwój ruchu skautowego na terenie Galicji i na pozostałych częściach ziem polskich. We wrześniu 1911 r. Komisja Wychowania Fizycznego przy sztabie Organizacji Armii Polskiej „Zarzewia” wydała specjalny okólnik, który nakładał na komendantów „Oddziałów Ćwiczebnych” obowiązek tworzenia drużyn skautowych przy lokalnych gniazdach sokolich. Rozkazem rozwiązano z dniem 1 listopada tego roku wszystkie tajne „Oddziały Ćwiczebne”, a ich członków wcielono do Sokolich Drużyn Skautowych podporządkowanych Naczelnej Komendzie Skautowej. W tym też czasie, bo 15 października, ukazał się we Lwowie pierwszy numer pisma „Skaut”, którego głównym redaktorem był Andrzej Małkowski, a redaktorem zastępcą – Kazimierz Wyrzykowski. W tym numerze wydrukowano wiersz Ignacego Kozińskiego pt.: *Wszystko, co nasze*. Stał się on następnie hymnem harcerskim. W drugim numerze „Skauta” ukazała się treść ślubowania i 9 punktów prawa skautowego. Ogłoszono w nim konkurs na odznakę harcerską. Ostatecznie przyjęty został projekt ks. Kazimierza Lutosławskiego, a mianowicie krzyż harcerski wzorowany na orderze *Virtuti Militari*¹⁵.

Władze Związku Sokolskiego dążyły do jak najściślejszego powiązania skautingu z ruchem sokolskim. Przejawiło się to m.in. w przekształceniu w grudniu 1911 r. Naczelnej Komendy Skautowej w Związkowe Naczelnictwo Skautowe (ZNS). W skład ZNS, obok naczelnika K. Wyrzykowskiego, wchodził: Kazimierz Czarniak, S. Filasiewicz, Jerzy Grodyński, Franciszek Kapałka, Andrzej Małkowski, Leon Skoczylas i Tadeusz Strumiłło. Związek skautingu z sokolstwem podkreślił też I zjazd skautowy we Lwowie w dniach 24 i 25 marca 1912 r., na którym wyrażono przez uchwały przekonanie – że po pierwsze – „Sokół” jest jedyną instytucją, na gruncie której może się rozwijać pomyślnie i bez spaczenia

¹⁴ Wśród trzech powołanych drużyn skautowych we Lwowie występowały: I Lwowska Drużyna Skautów im. Tadeusza Kościuszki z drużynowym Czesławem Pieniążkiewiczem na czele; II Lwowska Drużyna Skautów im. Jana Karola Chodkiewicza z drużynowym Franciszkiem Kapałką na czele i III Lwowska Drużyna Skautek im. Emilii Plater z drużynową Olgą Drohnową na czele. W internecie mamy informację, że we wrześniu 1910 r. w Krakowie uczniowie I Gimnazjum św. Anny założyli „Zastęp Kruków” z zastępowym Władysławem Smolarskim na czele. Z tego „Zastępu” naczelnik krakowskiego gniazda sokolego tworzy rok później (IX. 1911) Drużynę Skautów im. Kościuszki, zaś Zofia Langierówna zakłada w Krakowie pierwszy zastęp żeński, który następnie rozrasta się w Drużynę Skautek im. Klaudii z Działających Potockiej z drużynową Romą Wodniczko-Dediowej.

¹⁵ Tamże, *Ważniejsze daty...*, s. 157.

organizacja skautingu; po drugie – skauting obejmuje nierozdzielnie kształcenie pod względem sprawności umysłowo-moralnej i fizycznej; po trzecie – należy wykluczyć wszelką myśl, że skauting polski może przetrwać się w organizację tylko fizycznego wychowania¹⁶.

Więzi organizacyjne między skautingiem a „Sokołem” – jak pisze Jan Snopko – podkreślały także regulaminy, opracowane przez zarząd Związku Sokolego. Pierwszy paragraf regulaminu organizacyjnego drużyn skautowych określał, że „Wydział Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich sprawuje naczelną władzę i kierownictwo sokolich drużyn skautowych”. Głównym komendantem skautowym był naczelnik Związku Sokolego, a Związkowe Naczelnictwo Skautowe miało być sekcją związkowego grona nauczycielskiego. Drużyny w terenie podlegały zarządom miejscowych towarzystw sokolich lub – jeśli w danej miejscowości nie było „Sokoła” – bezpośrednio lwowskiemu ZNS¹⁷. Gniazda sokole udostępniały drużynom pomieszczenia na izby skautowe, zaś naczelnicy i nauczyciele gimnastyki byli zobowiązani do udzielania pomocy metodycznej i instruktażowej lub do prowadzenia drużyny skautowej. Przy zarządzie Związku Sokolego istniał tak zwany magazyn dostaw skautowych, pośredniczący w zaopatrzeniu drużyn i wpływający na ujednoczenie wyekwipowania i umundurowania skautów. Jednocześnie „Sokół” zabezpieczał skautów przed wrogim stosunkiem władz szkolnych i niechęcią rodziców. W okólniku do dyrektorów szkół średnich z 22 marca 1912 r. Rada Szkolna Krajowa zachęcała do popierania drużyn skautowych tworzonych przy gniazdach sokolich. Władze szkolne niechętnie natomiast patrzyły na przynależność uczniów do Związku i Drużyn Strzeleckich oraz do tak zwanego dzikiego skautingu, organizowanego poza ruchem sokolskim¹⁸.

W procesie unarodowienia skautingu i przystosowania tego ruchu do polskich warunków, w tym przede wszystkim polskiego nazewnictwa, główna rola przypadła Kazimierzowi Żórawskiemu i Andrzejowi Małkowskiemu, którzy w październiku i listopadzie 1910 r. wydawali dodatek do „Haseł Filareckich: ONC” pod znamienym tytułem „Harcerz”. W tym piśmie postulowaną organizację opisywano jako „drużyny harcownicze” i „harcerzy”. Szczególną jednak rolę w spolszczeniu w „harcerstwo” odegrali Eugeniusz Piasecki i Mieczysław Schreiber. Oni właśnie wydali w 1912 r. książkę pod tytułem *Harce młodzieży polskiej*¹⁹. Powiązali w niej zadania skautingu z polskimi tradycjami, wprowadzili polską terminologię, a program działalności harcerstwa nasycili elementami wy-

¹⁶ M. Wolańczyk, *Macierz Sokola w 60-letnim rozwoju (1867–1927)*, Lwów 1927, s. 91.

¹⁷ J. Snopko, dz. cyt., s. 211.

¹⁸ Tamże. Zob. także: D. Dudek, *Ruch skautowy...*, s. 48.

¹⁹ E. Piasecki, M. Schreiber, *Harce młodzieży polskiej*, Lwów 1912, Zob. także: „Ruch” 1913, nr 9, s. 120.

chowania fizycznego: ćwiczeniami i zabawami ruchowymi, wycieczkami i obozami leśnymi. Zastąpili oni określenie „skaut polski” terminem „h a r c e r z” [podkr. autora], zaś „patrol” w „zastęp”, „pluton” w „drużynę”, czy „hufiec” w „chorągiew” oraz zaproponowali używanie polskich stopni i funkcji.

Harcerstwo przyjęło wiele elementów obyczajowości i symboliki sokolskiej, jak: umundurowanie, zwrot „druh”, pozdrowienie „czołem” w „czuwaj”. Z kolei skauci ożywili ruch sokolski od wewnątrz i dostarczyli mu młodych, aktywnych członków. Janina Opieńska-Blauth, jedna z wybitnych działaczek skautingu, po latach pozytywnie oceniła mariaż tej organizacji z „Sokołem”²⁰.

Przykładem współdziałania „zarzewiaków” i „sokołów” był zlot sokołów Okręgu Krakowskiego w dniu 19 października 1913 r. Był on poświęcony stułetniej rocznicy śmierci księcia Józefa Poniatowskiego. „Po ćwiczeniach sokolich, po ewolucjach oddziału konnego – pisał Edward Kubalski – ukazał on [zlot – Z.P.] nam już sporą ilość drużyn harcerskich. Przed trybuną na dawnym torze wyścigowym (później boisku „Wisły”) przedstawiono nam całe obozowe życie harcerskie z wciągnięciem sztandaru, ogniskiem, śpiewami, po czym zaś szereg ćwiczeń praktycznych, jak np. budowanie mostu. Harcerze zdobyli jednym rzutem przychyłność i poparcie społeczeństwa”²¹.

W 1913 r. na terenie Galicji, Śląska Cieszyńskiego i Bukowiny istniało w ramach „Sokoła” 129 męskich drużyn skautowych skupiających około 5000 członków. Działało także kilkadziesiąt drużyn żeńskich, w których pracowało do tysiąca skautek²².

W zaborze pruskim narodziny harcerstwa miały zupełnie inny przebieg niż w zaborze austriackim; o wiele trudniejszy. Złożyło się na to kilka ważnych czynników. Jednym z nich były warunki polityczne, w których działały polskie organizacje. Nie wszystkie z nich mogły legalnie rozwijać się w zaborze pruskim. Nawet te – legalne – były narażone na prześladowania ze strony aparatu administracyjno-policyjnego. Dotyczyło to głównie ruchu sokolskiego, zorganizowanego w Związku Sokołów Polskich w Państwie Niemieckim (ZSPwPN). W 1911 r. objęła go z tej strony wzmożona fala restrykcyjna. Niemiecki aparat państwowy z władzami szkolnymi na czele robiły wszystko, by od niebezpiecznego wpływu „Sokoła” odseparować młodzież poniżej 18 lat, nakładając kary na zarządy i na kierowników oddziałów młodzieży sokolej. Stawiano wszelkie przeszkody w tworzeniu w gniazdach sokolich żeńskich sekcji czy oddziałów, mimo iż od 1908 r. ustawodawstwo pruskie zezwalało kobietom na członkostwo

²⁰ „Polskie harcerki w pierwszym dziesięcioleciu 1911–1921. Dokumenty, wspomnienia i życiorysy”, opr. J. Opieńska-Blauth, Biblioteka Ossolińskich, rękopis 15026/II, s. 16.

²¹ E. Kubalski, *Z przeżyć i wspomnień sokolich*, Kraków 1997, s. 63.

²² Za: K. Koźniewski, *I zawsze krzyż*, s. 50; J. Snopko, dz. cyt., s. 212. Zob.: *Odpowiedzi na ankietę o powstaniu harcerstwa polskiego. Skauting w Tarnopolszczyźnie*, PGS 1934, nr 7, s. 137–139.

w „Sokole”. Doszło do tego, że zarząd Związku zmuszony był myśleć nad tym, w jaki sposób zachować wpływ organizacji na dorastające pokolenie bez narażania gniazda na procesy sądowe i kary. Mimo wzmoczonych represji, ruch sokolski w zaborze pruskim i w Niemczech nie załamał się²³.

Drugim ważnym czynnikiem było to, że ruch sokolski w zaborze pruskim rozwinął się w kilkanaście lat później niż w Galicji. Ponadto, obok „Sokoła”, wśród młodzieży działały tam inne tajne organizacje niepodległościowe i samokształceniowe, w dodatku bliskie ideowo i często nawiązujące do wileńskich „filaretów” i „filomatów”, jak np. Towarzystwo Tomasza Zana. Z towarzystwem tym, działającym w wielu szkołach średnich Pomorza i Wielkopolski, bliskie kontakty utrzymywali lwowscy „zarzewiacy”. Dzięki nim przedstawiciele TTZ z gimnazjów pomorskich i wielkopolskich począwszy od 1911 roku mogli uczestniczyć w kursach instruktorskich Lwowskiej Komendy Skautowej.

Tak więc istotną rolę na omawianym terenie odegrały TTZ w ściślejszym jednak powiązaniu z tamtejszym „Sokołem” i Związkowym Naczelnictwem Skautowym we Lwowie. W dniu 24 marca 1912 r. na Zjeździe Delegatów ZSPwPN podjęto uchwałę o przeniesieniu idei skautowej do szeregów sokolich²⁴.

W dokumentacji centrali poznańskiej Sokolstwa znajdujemy też odtąd cały szereg notatek, świadczących o stałym zainteresowaniu skautingiem. W dniu 19 maja obradowano nad sprawą praktycznego zastosowania skautingu w warunkach zaborowych i rozbudzenia zamiłowania dla ćwiczeń fizycznych wśród mieszkańców – Polaków. „Postanowiono: a) zainicjować zjazd osób spoza «Sokoła», a sprzyjających wzrostowi zrozumienia dla ćwiczeń fizycznych; b) ogłosić spis podręczników do zabaw ruchowych dla młodzieży, ewentualnie wydać nowy podręcznik własnym nakładem; c) zwrócić się do Towarzystwa Dziennikarzy i Literatów z prośbą, by w prasie poświęcono więcej uwagi sprawom wychowania fizycznego; d) dowiedzieć się we Lwowie, czy nie moglibyśmy na pewien czas otrzymać instruktora skautingu”²⁵.

W związku z tą uchwałą sprawy harcerstwa i kontakty między Sokołem a młodzieżą omawiano niejednokrotnie na posiedzeniach tajnej Obrony Narodowej, organizacji niższego stopnia Ligi Narodowej. Pod koniec sierpnia 1912 roku przybyli do siedziby „Sokoła” poznańskiego Tadeusz Strumiłło i Jerzy Grodyński ze Lwowa. Oni to przeprowadzili pierwszy kurs harcerski w siedzibie

²³ Szerzej o prześladowaniach polskich organizacji ze strony zaborczego aparatu administracyjnego piszą: Z. Zaleski, „Sokół” a Prusacy, „Sokół” R. XIV, nr 3, wydanie jubileuszowe z okazji 25 rocznicy pierwszego numeru „Sokoła”, Poznań 1926; T. Powidzki, *Sokół Wielkopolski w dążeniu do niepodległości. Z dziejów Związku Sokolów Polskich w Państwie Niemieckim*, Poznań 1934, s. 26 i n.

²⁴ T. Powidzki, dz. cyt., s. 39 (*Z przedwojennej prasy sokolej – Harcerstwo w ramach Sokolstwa*).

²⁵ Tamże.

ZSPwPN, a na jego zakończenie odbyła się we wrześniu pierwsza harcerska wycieczka kursantów do Babki, połączona z podchodami, grami orientacyjnymi i ogniskiem. O przebiegu kursu i o wycieczce mówiono na najbliższym posiedzeniu zarządu ZSPwPN w dniu 15 września 1912 r. Głównym referentem był wiceprezes i gorący sympatyk skautingu Ksawery Zakrzewski. Z jego inicjatywy utworzono 17 października 1912 r. pierwszą drużynę skautową przy gnieździe w Poznaniu. Następne drużyny skautowe w poznańskich gniazdach powstały na wiosnę 1913 r. za pośrednictwem TTZ i krakowskich „zarzewiaków” Zygmunta Karwackiego i Stanisława Długosza. Były to następujące drużyny: II Drużyna Skautowa „Piast” (z inicjatywy Cezarego Jindra i W. Wierzejewskiego – członków sokoła poznańskiego i uczestników kursu), III Drużyna Skautowa im. Stefana Czarnieckiego, IV Drużyna Skautowa im. Księcia Józefa Poniatowskiego. Przy pomocy już istniejących drużyn skautowych i sokołów powstały podobne drużyny w następujących miejscowościach Wielkopolski: Śrem, Kórnik, Pleszów, Gniezno, Ostrów Wielkopolski, Inowrocław, Bydgoszcz, Wałcz, Nakło. Poznań stał się głównym ośrodkiem ruchu skautowego w Wielkopolsce. Od 1912 r. działała w Poznaniu Komenda Skautowa pod kierownictwem Ksawerego Zakrzewskiego – wiceprezesa ZSPwPN²⁶.

Na Pomorzu pierwsze drużyny skautowe powstały w 1912/1913 r. Ideę skautingu na ten teren przenieśli członkowie „Zarzewia” i Towarzystwa Tomasz Zana. To właśnie z inicjatywy członków tych organizacji powstały pierwsze drużyny skautowe na Pomorzu. Pierwszą taką drużynę w gimnazjum w Chojnicach w dniu 5 września 1911 r. utworzył Stefan Łukowicz z Dziemian (pow. Kościerzyna). W ślad za TTZ w Chojnicach poszły też inne towarzystwa młodzieży polsko-katolickiej i gniazda sokole na Pomorzu Nadwiślańskim, tworząc drużyny skautowe²⁷. Z uwagi na represyjny stosunek władz pruskich tworzone drużyny skautowe musiały działać nielegalnie, a ich członkowie byli niejednokrotnie sądzeni i więzieni. Z niektórych akt tajnych policji pruskiej wynikało, że pierwsze drużyny skautowe na Pomorzu zakładali członkowie „Sokoła”, np. w Toruniu i Lubawie sokole na swoich zebraniach gniazd w maju 1912 r. podejmowali uchwały o zorganizowaniu młodzieży w drużyny skautowe wg zasad

²⁶ Tamże.

²⁷ Na Pomorzu już ok. 1840 r. tworzyły się tajne polskie organizacje samokształceniowe, w których uczono się języka polskiego, literatury ojczystej oraz pielęgnowano ideały narodowe. Te tajne organizacje nosiły często nazwy: „Mickiewicz”, „Zan”, „Koło Filomanów” czy „Koło Towarzystwa Tomasza Zana” (TTZ). Od 1905 r. działacz sokolski Bernard Chrzanowski organizował wycieczki wakacyjne również członków TTZ z Wielkopolski i Pomorza do Małopolski – Lwowa i Krakowa, gdzie młodzi turyści zapoznawali się z ruchem sokolskim i ruchem skautingowym; tamże.

lwowskiego Sokoła oraz o abonowaniu pisma „Skaut”²⁸. Mamy też informacje, że takie drużyny zorganizowały się w Starogardzie Gdańskim, Kartuzach, Wejherowie, Świeciu, Chełmnie, Grudziądzu i w Gdańsku. Były one prowadzone w oficjalnych ramach „Wandervögel” przez emisariuszy „Zarzewia”²⁹.

Na Śląsku działały w szkołach średnich od 1886/1887 r. kółka ZMP („Zet”). Istniały one w Bytomiu, Gliwicach, Katowicach, Nysie, Opolu, Raciborzu, Rybniku i Strzelcach Opolskich. Na tym terenie od 1895 r. został zapoczątkowany ruch sokolski przez powstanie w Bytomiu Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”. W tym też mieście znalazł siedzibę w 1901 r. VI okręg sokolski, który do 1914 r. zrzeszał gniazda sokole w Bytomiu, Katowicach, Siemianowicach, Rybniku, Roźdzeniu, Królewskiej Hucie, Mysłowicach, Gliwicach, Opolu, Radzionkowie, Raciborzu i in. Ruch ten łączył działalność gimnastyczno-sportową z pracą kulturalno-oświatową i nauką języka polskiego, literatury i historii polskiej. W związku z tym był on inwigilowany przez władze pruskie, a niektóre gniazda działały konspiracyjnie (Rybnik)³⁰. Na obszarze Górnego Śląska działał od 1902 r. profesor Wszechnicy Jagiellońskiej Wincenty Lutosławski z Krakowa. Z jego inicjatywy również na tym terenie działania zaczęto organizować młodzież gimnazjalną w stowarzyszenia „Eleusis”. Członkowie tej organizacji, poza abstynencją od palenia papierosów i picia alkoholu, kształtowali pozytywne cechy charakteru, uczyli się historii i literatury polskiej. Jednakże i te organizacje były narażone na represje administracji pruskiej. Część z tych stowarzyszeń przetrwała, a ich członkowie w ramach towarzystw gimnastycznych „Sokół” i innych zrzeszeń polsko-katolickich podjęli inicjatywę popularyzowania idei skautingu oraz zakładali w latach 1911–1914 drużyny skautowe³¹.

W zaborze rosyjskim organizowanie drużyn skautowych mogło odbywać się tylko nielegalnie. Jedynie w latach 1905–1906 wystąpił krótki okres pewnej swobody politycznej, w czasie której utworzył się ruch sokoli. Pierwsze Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” powstało w Warszawie 5 grudnia 1905 r. W 1906 r. towarzystwa te zorganizowały się w większych miastach i okręgach przemysłowych, tworząc Związek Polskich Gimnastycznych Towarzystw So-

²⁸ Zentrales Staatsarchiv Merseburg (dalej: ZStM), rep. 77, sygn. 2.2.1. Nr 16776; *Sokół Lubawski 1896–1936*, Lubawa 1936, s. 18; Archiwum Państwowe w Toruniu (dalej: AP-T), zesp. Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół”, sygn. 8. Jest notatka, z której wynika, że w Toruniu drużyna skautowa powstała w roku 1914. Por. A. Bogucki, *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Pomorzu 1893–1939*, Bydgoszcz 1997, s. 99.

²⁹ Zob. szerzej: E. Cieślak, Cz. Biernat, *Dzieje Gdańska*, Gdańsk 1969, s. 439 i in.; K. Kubik, *Harcerstwo polskie w Wolnym Mieście Gdańsku*, „Rocznik Gdański” 1972, z. 1, Gdańsk 1973, s. 85–91; J. Gaj, *Główne nurty ideowe w ZHP*, Warszawa 1966, s. 21–58.

³⁰ Szerzej: B. Cimała, dz. cyt., s. 49–50.

³¹ Tamże, Por.: J. Wojtyca, *Skauting polski w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim w latach 1910–1919*, Kraków 2000.

kolskich w Królestwie Polskim (ZPGTSwKP). Jednakże już we wrześniu tego roku władze zaborcze wprowadziły zakaz jakiegokolwiek działalności, a następnie rozwiązały Związek. W tej sytuacji ruch sokolski przeszedł do konspiracji, przyjmując różne nazwy. Część młodzieży sokolskiej przeszła do powołanej 10 stycznia 1910 r. „Organizacji Wojskowej im. Waleriana Łukasińskiego” w Warszawie. Głównymi jej inicjatorami byli „zarzewiacy” lwowscy z Henrykiem Bagińskim na czele. Pierwsze „Oddziały Ćwiczebne” utworzył Kazimierz Kierzkowski w Zagłębiu Dąbrowskim, a we wrześniu tego roku zorganizowano w Warszawie Komendę Okręgową OW z Antonim Ostrowskim, Kopcińskim, Kościńskim i Moniuszko na czele. Pod jej kierunkiem „Oddziały Ćwiczebne” odbywały ćwiczenia w lasach Kabackich i Wawerskich³².

Od 15 marca 1911 r. „Oddziały Ćwiczebne” rozpoczęły swoją tajną działalność jako „Oddziały Ćwiczebne Skautowe” dla młodzieży szkół średnich i „Oddziały AP” – (Polskie Drużyny Strzeleckie). Utworzono je w większych miastach Królestwa Polskiego: w Łodzi, Zgierzu, Pabianicach, Piotrkowie, Lublinie, Siedlcach i Łomży. W listopadzie tego roku lwowska Komisja Wychowania Fizycznego Armii Polskiej (AP) zatwierdziła skład osobowy Komendy Okręgowej w Warszawie a „Oddziały Ćwiczebne Skautowe” przekształciła w „Drużyny Skautowe”, podporządkowując całość Związkowej Naczelnej Komendzie we Lwowie, do której dokooptowano zarzewiaków: Łebkowskiego, Gorczyńskiego i Pomerańskiego, a z sokołów z zaboru rosyjskiego: Czesława Jankowskiego Wincentego Lutosławskiego i Sicińskiego. Lwowiacy zorganizowali dwa kursy instruktorskie dla 30 nauczycieli szkół średnich – członków komendy warszawskiej. We wrześniu 1912 r. oficjalnie już utworzono w Warszawie wspólną tajną komendę skautową podległą Związkowemu Naczelniectwu Skautowemu przy Związku Polskich Gimnastycznych Towarzystw Sokolich w Cesarstwie Austriackim³³.

W składzie Związkowego Naczelniectwa Skautowego znalazło się wielu światłych i przedsiębiorczych instruktorów sokolich i pedagogów. Dzięki nim w ciągu kilku lat poprzedzających wybuch pierwszej wojny światowej nastąpił szybki rozwój skautingu na ziemiach polskich i na obczyźnie. Począwszy od roku 1911 ZNS zorganizowało wiele kursów skautowych, na których wykształcono dziesiątki kierowników pracy harcerskiej, wydano szereg podręczników metodycznych. W połowie 1914 r. do drużyn skautowych podległych ZNS należało około 8,3 tys. skautów i skautek³⁴.

³² Zob.: *Ważniejsze daty...*, 156–157.

³³ Tamże.

³⁴ Cyt. za: M. Szczerbiński, *Problemy skautingu na łamach Przewodnika Gimnastycznego „Sokol” (1912–1914)*, „Z najnowszej historii kultury fizycznej”, T. VI, „Prace Naukowe Letniej Szkoły Kultury Fizycznej”, red. L. Nowak, Gorzów Wlkp., 2004, s. 15–22.

Szybki rozwój skautingu na ziemiach polskich, obok pozytywnych następstw, miał też ujemne skutki. Spowodował duże zróżnicowanie organizacyjne i ideowe. Przyczyny tego stanu były różne. Tkwiły one przede wszystkim w samych poszczególnych polskich ugrupowaniach politycznych, które dążyły za wszelką cenę do podporządkowania sobie i swoim potrzebom organizacje młodzieżowe, eliminując z nich inaczej myślących członków czy działaczy. Jak wiemy, ruch sokolski u swego zarania bronił się przed takim zawłaszczeniem. Jednakże ta obrona zakończyła się niepowodzeniem i w kierownictwie tego ruchu znaleźli się endecy typu Romana Dmowskiego. Początkowo nie doceniali oni skautingu, z czasem zapragnęli go podporządkować. Separowali jednak skauting od pracy na polu przysposobienia wojskowego, systematycznie eliminując z władz skautowych zarzewiaków. Chcieli uczynić ze skautingu jedną jeszcze organizację wychowania fizycznego, moralnego i religijno-katolickiego. W związku z tym Komenda Naczelna Armii Polskiej powzięła myśl utworzenia podporządkowanej sobie organizacji skautowej. Faktycznie, część działaczy zarzewiackich w dniu 13 lipca 1911 r. zarejestrowała Związek „Polskie Drużyny Strzeleckie”. Podobnie organizacje piłsudczykowski zaczęły tworzyć własne Oddziały Skautowe Drużyn Strzeleckich, ale dopiero od roku 1914. Również działacze „Drużyn Bartoszewych” podjęli w tym kierunku działania, ale też w roku 1914³⁵.

Zakończenie

Niezależnie od różnych przyczyn zróżnicowania się ruchu skautowego, a tym samym harcerstwa (które nie wszystkie wymieniłem), największe zasługi w zapoczątkowaniu skautingu na ziemiach polskich położyli ci zarzewiacy, którzy podjęli współpracę z Towarzystwem Gimnastycznym „Sokół” we Lwowie, a następnie w Krakowie. Działali w nim ludzie, którzy docenili znaczenie skautingu w odmłodzeniu ruchu sokolskiego i umocnienia w nim koncepcji przygotowującej sokolstwo do potrzeb walki orężnej o niepodległą Polskę. Na zakończenie pragnę przytoczyć za Janem Snopko wypowiedź w tej kwestii wybitnego sokoła i skauta Ignacego Kozińskiego. „Jakikolwiek będą wypowiedziane twierdzenia o początkach skautingu – przekonywał Ignacy Koziński – to nic nie zmienia faktu, że «Sokół» dał skautowym drużynom z zapalem tworzonym przez młodzież w całym zaborze austriackim opiekę prawną wobec Rady Szkol-

---

³⁵ Zob.: B. Dudek, *Działalność Drużyn Bartoszewych na polu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego w latach 1908–1914 na terenie Galicji*, [w:] *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*, Rzeszów 1996, s. 67–78.

nej Krajowej [...], opiekę moralną wobec rodziców i władz kościelnych, opiekę ideową w postaci przystosowania systemu angielskiego do wymogów duszy polskiej i do warunków pracy w Polsce, i wreszcie opiekę materialną w postaci izb skautowych, sal do ćwiczeń, boisk, wyekwipowania, obozów letnich, kursów dla instruktorów organizacji i nade wszystko przez wydanie pierwszej pracy o skautingu Małkowskiego, przez wysłanie go na dalsze studia do Londynu oraz przez założenie i finansowanie czasopisma SKAUT (1911–1914) we Lwowie [...] Jeżeli skauting mógł powstać i rozwijać się jawnie [...] zawdzięcza to tylko i jedynie sokolstwu. Ono jest organizacją macierzystą skautingu i nikt do wielkiej wojny tego nie kwestionował”³⁶.

Rozprzestrzenienie skautingu na wszystkie ziemie polskie i ośrodki polonijne było zasługą zarzewiackich i sokolskich działaczy galicyjskich. Dzięki nim w zlocie skautowym w Birmingham w roku 1913 mogła uczestniczyć pod polską flagą 53-osobowa grupa skautów – przyszłych harcerzy.

Summary

The Role of the “Sokol” Movement in Formation of Scouting in Poland

The highest merit for starting the scouting movement in Poland goes to the members of embers of the movement who entered into cooperation with the “Sokol” Gymnastics Society in Lviv, and then in Cracow. The people who started the embers appreciated the importance of the scouting movement in regenerating of the “Sokol” movement and strengthening the concept preparing the “Sokol” movement for the need of struggle for independent Poland.

The credit for spreading of the scouting movement to the entire Polish territory and to Polish centres abroad goes to the ember and “Sokol” activists from Galicia. It was due to their hard work that a group of 53 scouts – future “harcerze – Polish Scouts” could participate in the Scouting Rally in Birmingham in 1913.

Keywords: the “Sokol” Gymnastics Society, scouting, Poland.

---

³⁶ Cyt. za: J. Snopko, dz. cyt., s. 207. Zob. I. Koziulewski, *Wczoraj, dziś i jutro Sokolstwa*, Warszawa 1938, a także: M. Terech, *Wychowanie fizyczne w Polsce i rozwój sokolstwa*, PGS 1930, nr 3 i 4; *Leksykon harcerstwa*, praca pod red. O. Pietkiewicza, Warszawa 1988; W. Błażejewski, *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985.

Bibliografia

A. Źródła

I. Źródła archiwalne

Archiwum Państwowe w Toruniu
Centrales Staatsarchiv Merserburg

II. Źródła drukowane

J. Opieńska-Blauth, „Polskie harcerki w pierwszym dziesięcioleciu 1911–1921. Dokumenty, wspomnienia i życiorysy”.
Pamiętnik V Zlotu Sokolstwa Polskiego w Krakowie w dniach 14–6 lipca 1910,
Lwów 1911.
„Zarzewie” 1909–1920. *Wspomnienia i materiały*, Warszawa 1973.

III. Prasa

„Przewodnik Gimnastyczny «Sokół»” 1924–1939
„Słowo Polskie” 1909
„Zarzewie” 1910

B. Literatura

Bagiński H., *U podstaw organizacji wojska polskiego 1908–1914*, Warszawa 1935.
Błażejowski W., *Z dziejów harcerstwa polskiego (1910–1939)*, Warszawa 1985.
Bogucki A., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” na Pomorzu 1893–1939*, Bydgoszcz 1997.
Cieślak E., Biernat Cz., *Dzieje Gdańska*, Gdańsk 1969.
Cimała B., *Harcerstwo na Śląsku w okresie powstań śląskich i plebiscytu (1919–1921)*, [w:] *Dzieje harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 1992.
Dudek D., „Kultura fizyczna w programach i działalności polskich organizacji paramilitarnych na terenie Galicji przed I wojną światową” (praca doktorska), AWF Kraków 1988.
Dudek D., *Działalność Drużyn Bartoszewych na polu wychowania fizycznego i przysposobienia wojskowego w latach 1908–1914 na terenie Galicji*, [w:] *Działalność Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół”*, red. M. Mirkiewicz, Rzeszów 1996.
Dudek D., *Józef Piłsudski wobec problemów kultury fizycznej (1910–1935)*, Kraków 2004.

- Dudek D., *Ruch skautowy na terenie Galicji przed I wojną światową*, [w:] *Dzieje harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 1992.
- Gaj J., *Główne nurty ideowe w ZHP*, Warszawa 1966.
- Kozielewski I., *Wczoraj, dziś i jutro Sokolstwa*, Warszawa 1938.
- Kubalski E., *Z przeżyć i wspomnień sokolich*, Kraków 1997.
- Kubik K., *Harcerstwo polskie w Wolnym Mieście Gdańsku*, „Rocznik Gdański” 1972, z. 1, Gdańsk 1973.
- Leksykon harcerstwa*, red. O. Pietkiewicz, Warszawa 1988.
- Moska W., Gizowski M., *Bibliografia enumeratywna historii polskiej kultury fizycznej 1985–1999*, Gdańsk 2000.
- Pawluczuk Z., *100 lat Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Gdańsku (1894–1994)*, Gdańsk 1998.
- Pawluczuk Z., *Historiografia polskiego ruchu sokolskiego*, [w:] *120 lat Polskiego Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Krakowie*, Kraków 2005.
- Pawluczuk Z., *Zarys dziejów Towarzystwa Gimnastycznego „Sokół” w Gdańsku, na Kaszubach i Kociewiu w latach 1894–1939*, Gdańsk 1995.
- Piasecki E., Schreiber M., *Harce młodzieży polskiej*, Lwów 1912.
- Ponczek M., *Towarzystwo Gimnastyczne „Sokół” we współczesnej historiografii*, „Studia Historyczne” 1997, nr 1.
- Powidzki T., *Sokół Wielkopolski w dążeniu do niepodległości. Z dziejów Związku Sokolów Polskich w Państwie Niemieckim*, Poznań 1934.
- Szczerbiński M., *Problemy skautingu na łamach Przewodnika Gimnastycznego „Sokół” (1912–1914)*, [w:] *Z najnowszej historii kultury fizycznej*, t. VI, red. L. Nowak, Gorzów Wlkp. 2004.
- Szczerbiński M., Woltmann B., *Stan i potrzeby badań dziejów harcerstwa na obczyźnie*, [w:] *Dzieje harcerstwa na obczyźnie w latach 1912–1992*, red. M. Szczerbiński, Gorzów Wlkp. 1992.
- Szumski M., *Wspomnienia z początków skautingu we Lwowie z lat 1910–1914*, „Niepodległość” 1976, t. IX.
- Śląski Słownik Bibliograficzny*, t. I, Katowice 1979.
- Wojtyca J., *Skauting polski w Galicji i na Śląsku Cieszyńskim w latach 1910–1919*, Kraków 2000.
- Wolańczyk M., *Macierz Sokola w 60-letnim rozwoju (1867–1927)*, Lwów 1927.
- Z dziejów Towarzystw Gimnastycznych „Sokół”*, red. Z. Pawluczuk, Gdańsk 1996.
- Zaborniak S., *Harcerskie Kluby Sportowe Drugiej Rzeczypospolitej (1919–1939)*, [w:] *Z dziejów ruchu harcerskiego, Studia – Szkice – Materiały (1911–2006)*, red. E. Czop, Rzeszów 2006.
- Zarys dziejów Sokolstwa Polskiego w latach 1867–1997*, red. E. Małolepszy, Z. Pawluczuk, Częstochowa 2001.